

Discussiepaper Omgevingskwaliteit

(uittreksel op basis van uitgebreider versie)

Analyse

Agrarische sector

- 3 ontwikkelingen:
 - tendens naar grootschaligheid, specialisatie
 - tendens naar multifunctionele landbouw
 - stoppen met bedrijfsvoering

Leefbaarheid op het platteland

- Een leefbaar platteland betekent een platteland waar het goed leven én werken is. Waar sprake is van een gezonde economische en sociale basis en van een voorzieningenniveau dat is toegesneden op de behoeften van plattelandsbewoners. Immers, beide hebben elkaar nodig: een vitale economie en een vitale gemeenschap.

‘Nieuwe economische dragers’

- Op het platteland wonen, werken en leven veel mensen. Er liggen opgaven voor het beter afstemmen van het beleid op de plattelandsburger en het behouden cq. versterken van de sociaal-culturele infrastructuur op het platteland. Daarnaast zal er meer ruimte moeten worden geboden voor nieuwe economische activiteiten ten behoeve van een verbrede, vitale plattelandseconomie. Deze bestaat uit meer dan alleen agrarische en recreatieve activiteiten en is van belang voor onder meer het bevorderen sociale cohesie, leefbaarheid. Ook is kleinschalige bedrijvigheid vaak een vliegwiel voor innovaties.

De kwaliteit van het platteland;

- Het landschap heeft belangrijke waarden voor de mensen van nu en straks. Daarom is het zaak om de identiteit, diversiteit en belevingswaarde van het landschap en van de cultuurhistorische, aardkundige en ecologische waarde van bijzondere landschappen te behouden en versterken. Voor versterking van de belevingswaarde is toegankelijkheid belangrijk. Veranderingen in grondgebruik hebben het authentieke landschap aangetast én de beleving daarvan door de samenleving. De bewustwording voor cultuurhistorie en landschap neemt toe. Er wordt steeds meer geklaagd over de zogenaamde “verrommeling” van het platteland en het teloorgaan van het kenmerkende eigen karakter van de verschillende cultuurlandschappen.

Klimaat, waterbeheer.

- Naast de stijging van de zeespiegel, zullen de zomers langere drogere perioden kennen, zal het ‘s winters meer en harder gaan regenen met als effect meer waterafvoer door de grote rivieren (ook via het IJsselmeer) etc. Deze ontwikkelingen gecumuleerd en ook gecombineerd met de bodemdaling (met name in de veenweidegebieden) vragen passende maatregelen. Naast lopende kustprojecten (het versterken van zwakke schakels (Hondsbosse en Pettemer Zeewering, Callantsoog-Den Helder), zandsuppleties), zal mogelijk ook gekeken moeten worden naar wezenlijk andere oplossingen. Een verbreding van de duinen landinwaarts kan een negatief effect hebben op de aldaar gevestigde land- en tuinbouw, met name de bollensector. Daarentegen heeft deze oplossing wel een positief effect op de recreatieve en toeristische sector. Een ander punt van zorg is dat Nederland te maken krijgt met ernstigere droogteperioden. Dit heeft consequenties voor de drinkwatervoorziening, proces- en koelwater voor de industrie, tuinbouw, bollenteelt, funderingen van woningen, natuur, waterrecreatie en visstand. Men zou zich kunnen afvragen hoelang de (veel zoetwatervragende) bollensector in Noord-Holland-Noord nog gehandhaafd kan blijven, ook gezien de wens van de overheid om de duinen meer te vernatten, de eisen van de Kaderrichtlijn Water etc. Wat betreft de waterkwaliteit zal in het kader van de Europese Kaderrichtlijn Water Nederland de komende jaren investeringen moeten om de gestelde doelen te behalen. Voor Noordwest-Holland kan dit betekenen dat de landbouw in de veenweidegebieden het moeilijk gaat krijgen (nitraat-

uitstoot, hoger grondwaterpeil) en dat ook de bollensector in het Noordelijk Zandgebied zware maatregelen krijgt opgelegd.

Natuur en milieu

- Hoewel de milieudruk vanuit de landbouw de afgelopen jaren is afgenomen, vergen de Europese en nationale milieudoelen nog steeds forse inspanningen van de agrarische sector. Zie bijvoorbeeld Natura 2000 en de KRW.

SWOT

Sterke punten	Zwakke punten
Nabij Randstad	Nabij Randstad
Relatief veel licht en zon, (goed voor glastuinbouw!)	Zwakke veeteelt
Gevarieerde land- en tuinbouw	Relatief weinig zorgaanbod
Sterke bollensector en zaadveredelingsbedrijven	Landschap niet geliefd of onbekend bij Nederlanders
Weinig bio-industrie en mestproblematiek	Versnipperd toeristisch product
Omgeven door water	Bestuurlijke versnippering
Rust en ruimte	
Massatoerisme aan de kust en Volendam, Marken	
Kwaliteitstoerisme Laag-Holland en oude stadjes.	
Werelderfgoed Beemster en Stelling van Amsterdam	
luchtkwaliteit	
Oud historisch landschap	
Onstaangeschiedenis Nederlands landschap is nog te zien	
Kansen	Bedreigingen
Groentetuin voor de wereld	‘Platteland alleen voor de ‘rijken’
Achter- en voortuin voor de Randstad	Interne infrastructuur NH, verbindingen met Westland, Ruhrgebied en Scandinavië/Oost-Europa
Ruimte voor glastuinbouw	Rijzende zeespiegel, uitwerking kustvisie 2050
Productcombinaties ideaal voor wat markt vraagt: kool, witlof, kasgroenten, verwerkingsbedrijven.	Watertekorten in de zomer
Rijzende zeespiegel, uitwerking kustvisie 2050	verzilting
Milieu, water- en natuurwetgeving	Milieu, water- en natuurwetgeving
Functiecombinaties zowel in gebruik van ruimte als in aanbod van diensten en voorzieningen	‘Partij van de dieren’
Gunstig productiemilieu voor innovatie en samenwerkingsconcepten	Voor nieuwe economische dragers belemmerende regelgeving (zie bv. beleid t.a.v. vrijkomende agrarische bebouwing)
Vanwege nabijheid grootstedelijke gebieden kansen voor verbreding landbouw	Conflicterende regelgeving
Door buitenlanders geliefd historisch landschap	Door meer vrijheid lokale overheden, ‘verrommeling’ platteland
Recreatief medegebruik landelijk gebied	Door noodzaak grootschaligheid agrisector invloed op kwaliteit platteland: grotere bedrijfsgebouwen, kassen.
Romantiek agrisector agv onder meer ‘Boer zoekt vrouw’	Agrarische sector nog niet erkend als energieleverancier, noodzaak duurzame MEP-,

	MIA- en VAMILregelingen en een langdurige afnameplicht van duurzame energie
Toename zorgaanbod	Bestuurlijke versnippering
Bepaalde regio's zeer goede kansen natuurontwikkeling: laag Holland, Texel	
Realisatie Wieringerrandmeer, Marina Petten	
Winning groene grondstoffen en afvalproducten wordt vanwege hoge energieprijzen economisch interessant. Met de productie van grondstoffen voor duurzame materialen, kan deze productie leiden tot een verscherpte concurrentie van food, feed en non-food.	
Energie (wind, zee en zon)	

Conclusie

De landbouw als economische activiteit maakt zich in toenemende mate los van de landbouw als ruimtelijke activiteit. De teelten die het meest winstgevend zijn, concentreren zich op een steeds kleiner deel van het landbouwareaal (Agriport Wieringermeer, bollensector Noordelijk Zandgebied.) Op het grootste deel van de rest van het areaal vindt grondgebonden landbouw plaats, vaak onder zeer moeilijke economische omstandigheden (veenweidegebieden). De gevolgen van dit proces zijn zeer ingrijpend. De landbouw kan in sommige gebieden zelfs onmogelijk worden, mede onder druk van strenge milieumaatregelen vanuit 'Brussel'; vertrouwde agrarische landschappen staan op het punt te verdwijnen. De economische toekomst van de agrarische sector en de ruimtelijke toekomst van het landelijk gebied lopen niet langer parallel.

Tegenover een veranderende agrarische productiesector staat de opkomst van de 'belevingseconomie'¹, waarvan ook boeren een graantje meepikken (verbrede landbouw). Er vindt een **transformatie plaats van landbouweconomie naar plattelandseconomie**. Het voormalige agrarische productielandschap wordt een consumptielandschap en een productiemilieu voor niet-agrarische sectoren.

De functies van het platteland hangen in toenemende mate met elkaar samen. Deze samenhang in landbouw, natuur, wonen, werken, water en recreatie heeft het cultuurlandschap gevormd. Dat bepaalt ook de kwaliteit van het landschap van Noordwest-Holland. Maar ondanks de verweving is er nog steeds sprake van scheiding van functies. Denk hierbij aan bijvoorbeeld het milieubeleid met zijn geur- en geluidcirkels, de aanwijzing van natuurgebieden (Natura 2000) en stricte regelgeving omtrent bestemming van vrijkomende agrarische bebouwing en vestiging van niet-agrarische bedrijven. Het is van belang dat een duidelijke visie wordt ontwikkeld op de ingrijpende veranderingen in de landbouw en de daaraan verbonden transformatie van het landelijk gebied.

Onze Visie

Noordwest-Holland TELT! Als aantrekkelijke regio om te wonen, te werken, te leren, te ondernemen en te recreëren. De regio heeft de potenties om als "wellness region" in te spelen op de groeiende kwaliteitsbehoefte van ondernemers en burgers.

De visie van de kamer is gericht op het benutten van de krachten en regionale assets, het ontwikkelen van een toekomstgerichte productiestructuur, ontwikkeling en uitwisseling van kennis door onderwijsinstelling/kennisinstituten en bedrijven.

Onze Ambitie

¹ VROM-raad, meerwerk, p 9.

Gezien bovenstaande visie is onze ‘algemene’ ambitie gericht op een *duurzaam ondernemersklimaat* in de regio.

Dat betekent dat er

- een balans moet zijn in verschillende “beleids-“doelstellingen;
- aandacht moet zijn voor een duurzame ruimtelijke ontwikkeling. Dat houdt in dat de ‘toekomstwaarde’, de ‘gebruikswaarde’ en de ‘belevingswaarde’ centraal moeten staan.
- er een werkwijze moet zijn waarbij overheid, private partijen en maatschappelijke organisaties samen werken;
- over de lokale grenzen heen gekeken moet worden: aandacht voor zowel lokale, regionale, nationale en internationale aspecten.

Verbijzonderd voor het thema ‘Omgevingskwaliteit’, is onze ambitie gericht op de volgende punten:

- Een leefbaar en hoogwaardig buitengebied én een vitaal platteland, waarin op ontwikkelingen wordt geanticipeerd. Dit vraagt om een vernieuwingsslag in het ruimtelijk beleid: dus noodzaak van innovativiteit van beleidsvorming en vernieuwing;
- Het is van belang functies te verbinden en mengen om tot een vitaal platteland te komen; het platteland moet niet op slot gezet worden en moet ruimte bieden om te ondernemen. Hierdoor zal de sociale en economische vitaliteit en leefbaarheid bevorderd worden;
- Gestreefd dient te worden naar een verdere diversificatie van, bevordering van de innovatie van en versterking van de plattelandseconomie;
- De concurrentiekracht van de (duurzame) land- en tuinbouw moet versterkt worden en verbrede landbouw moet mogelijk gemaakt worden;
- De kwaliteit van het landschap dient bevorderd te worden om redenen van leefbaarheid, stimulering recreatie en toerisme e.d.
- Gestreefd dient te worden naar een betaalbaar en haalbaar waterbeheerbeleid, zowel wat betreft kwantiteit (kustverdediging, waterberging) als kwaliteit.
- Gestreefd dient te worden naar een betaalbaar en haalbaar natuurbeleid.

Mogelijke vertaling in beleid.

Het is van belang dat een duidelijke visie wordt ontwikkeld op de ingrijpende veranderingen in de landbouw en de daaraan verbonden transformatie van het landelijk gebied.

Dat betekent dat in het ruimtelijk beleid gekozen zal moeten worden voor:

- aandacht voor de land- en tuinbouw. Agrarische bedrijven moeten de nodige ontwikkelruimte houden in met name daartoe aangewezen, voor de bedrijfsvoering optimale gebieden. Elders krijgen nieuwe functies meer ruimte.
 - Ruimte reserveren en zoekzones reserveren voor grondgebonden teelten. Zo zouden de regio’s West-Friesland, en de ‘Kop van Noord-Holland’ bestemd kunnen worden voor grondgebonden teelten, zoals bollen- en groenteteelt.
 - Verdere uitbouw van de geplande glastuinbouwlocaties, Wieringermeer en het Grootslag;
 - Lokaties reserveren voor innovatieve grootschalige agribusinesscomplexen (Wieringermeer),
 - Lokaties reserveren voor agrarische kennisclusters (Wieringermeer, Enkhuizen, Harenkarspel, Anna Paulowna en ‘T Zand (zaadteelt, bollensector)
 - Multifunctionele landbouw moet zich kunnen ontwikkelen.
- Aandacht voor het landschap
 - Combinaties van waterberging en recreatie (Geestmerambacht, Waterland, Veenweidegebieden (Laag Holland))
 - Toegang tot het platteland (Laag Holland, Geestmerambacht, Niedorp, Schagerkogge, BES-gebied, Texel)
 - Voorwaarden stellen aan het wonen in het buitengebied (Laag Holland)
 - Streven naar een agrarisch landschap: verbrede landbouw in Laag Holland, Schagerkogge, Harenkarspel, Niedorp, West-Friesland.

- Aandacht voor de wijze waarop verbreding van de plattelandseconomie tot stand wordt gebracht. Er moeten gericht (gunstige voorwaarden voor) alternatieve economische dragers worden gerealiseerd.
 - De agrarische sector blijft een economische, dragende en beeldbepalende factor op het platteland, maar kan niet alle bestaande gebouwen en arealen in stand houden. Het tempo waarin boerderijen vrijkomen (en wellicht in de toekomst ook agrarische arealen) is dermate hoog dat het huidige beleid daarin niet voorziet. Vanuit de agrarische sector bestaat er een zorg dat nieuwe functies de toekomstige mogelijkheden voor agrariërs verder beperken. Nieuwe bewoners of bedrijven in het buitengebied kunnen leiden tot aanscherping van regels of planschade door boeren via wijziging van het bestemmingsplan.
 - Ruimtelijke behoefteclaims vanuit wonen, werken en recreëren vragen om een helder beleidskader. Het beleid is onvoldoende afgestemd op de verwevenheid van functies.
- Aandacht voor ruimtelijke kwaliteit en beeldkwaliteit. Er dienen concrete kwaliteitseisen per gebied worden gesteld, waaraan de functies wonen, werken, recreëren en agrarische bedrijvigheid in samenhang kunnen bijdragen.

Dilemma's en vragen

Onderstaande dilemma's en vraagstukken zijn bedoeld als input voor de rondetafel discussie en van daaruit dragen zij bij aan benoemen van mogelijke beleidsdoelstellingen en -speerpunten voor de meerjarenvisie (onderdeel omgevingskwaliteit)

Agrarische sector

- In hoeverre kan de land- en tuinbouw in het veenweidegebied gehandhaafd blijven, gezien
 - de eisen die Natura 2000 stelt
 - de eisen van de Kaderrichtlijn Water.
- In hoeverre kan de bollensector in Noord-Holland-Noord nog gehandhaafd kan blijven, gezien
 - de wens van de overheid om de duinen meer te vernatten (Natura 2000),
 - de eisen van de Kaderrichtlijn Water
 - de verwachte toenemende verzilting en
 - de verwachte tekorten aan zoetwater.
- Is verbreding van landbouwbedrijf naar recreatie of zorglandbouw een voldoende oplossing voor problematiek agrarische bedrijven? Marktwerking en regulering: te dunne spoeling ?
- In hoeverre kunnen activiteiten in het kader van verbrede land- een tuinbouw (zoals zorgboerderijen, kamperen bij de boer, verkopen van 'streek eigen' producten op gespannen voet komen te staan met andere reeds gevestigde economische activiteiten op het platteland? Dat is een punt van nadere aandacht. Bijvoorbeeld, in hoeverre bedreigen detailhandelsactiviteiten de bestaande detailhandelsvoorzieningen in kleine kernen, hoe kan men dit reguleren?
- Indien de agrarische sector erkend wordt als volwaardige energieproducent van elektriciteit, groengas, warmte en biobrandstoffen, in hoeverre kan dat op regionaal niveau gestimuleerd worden.

Leefbaarheid en nieuwe economische dragers

- Er dient met een integrale bril gekeken te worden economische belangen en aspecten dienen afgestemd te worden op sociale en ecologische belangen én omgekeerd.
- Gestreefd dient te worden naar een optimaal productiemilieu voor nieuwe economische dragers
- Regelgeving staat vaak creatieve oplossingen in de weg. tegenstrijdige en onnodige belemmerde wet- en regelgeving dient weggenomen te worden en planologische ruimte dient geboden te worden.

- Het is van belang dat het belang van de sector ‘Zorg’ als economische sector uitgedragen wordt.

Kwaliteit van het platteland

- Moet het platteland teruggedrestoreerd worden of niet?
- Kunnen nieuwe functies tot nieuwe waardering leiden?
- Hoe kan de waardering van de stedeling omgezet worden in duurzame bijdrage aan het beheer van het platteland?
- Wat zijn de mogelijkheden om jonge generaties/nieuwe Nederlanders voor het platteland te interesseren?
- Voelt men zich nog wel thuis op het platteland?
- moeten er door hogere overheden geen kaders worden gesteld, bijv wat betreft de beeld – en inrichtingskwaliteit van het platteland, toegankelijkheid platteland, etc.

Deelnemers aan de rondetafel discussie

Experts:

- Ing. Paul G. van Bree – Innovatienetwerk, grensverleggend in agro en groen
- Ir. Henk Kloen, CLM Onderzoek en advies BV
- Gerbrand van ‘t Klooster, LTO-Nederland
- Aart Lodder, Landschap Noord-Holland
- Bram van der Maas, Wageningen UR, Glastuinbouw
- Dr.Ir. Klaas Schaafsma, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier
- Prof. Dr. Dirk Strijker, Rijksuniversiteit Groningen, faculteit ruimtelijke wetenschappen

KVK Noordwest-Holland:

- Ir. Agnes J. Franzen - TU Delft
- drs. George Freijssen
- drs. Thijs Pennink
- drs. Vincent Wouters

Websites:

www.agriholland.nl/dossiers/verbredelandbouw/home.html

www.agro.nl/innovatienetwerk

www.agrocomplex.nl

www.gebiedsgerichtbeleid.nl

www.ilg.nl

www.ipcc.ch

www.leefbaarplatteland.nl

www.minlnv/natuurwetgeving

www.loketplattelandstoerisme.nl

www.ondernemendedorpen.nl

www.stadteland.nl

www.stichtingdbf.nl

www.stichtingrecreatie.nl

www.ruimteforum.vrom.nl

www.waarheenmethetveen.nl

Literatuur:

- Arcadis, in opdracht van de Samenwerkende Groene organisaties in Noord-Holland, mei 2006, "Beheren is investeren. Visie beheer Landelijk gebied".
- Betsky, A en anderen, NAI-uitgevers, oktober 2006, "Stad noch land, de ruimtelijke ontordening van Nederland"
- CBS, 08-01-2007, persbericht, "Aantal voorzieningen daalt minder op platteland dan in stad"
- Coöperatie Stadteland en anderen, november 2006, "Manifest veelzijdig platteland. Pleidooi voor een Taskforce Multifunctionele Landbouw"
- CPB, MNPB, RPB, 2006, "Welvaart en leefomgeving, een scenario voor Nederland in 2040"
- Derksen, W, Financieel Dagblad 18-12-2006, "Bevolkingskrimp in de regio: Opgave of oplossing?"
- Dienst Landelijk gebied, december 2006, Grondprijzmonitor 2005, recente ontwikkelingen op de agrarische grondmarkt.
- Engbersen, R. en anderen, NIZW/APE, juni 2005, "Verrassende ruimte. Een sociale en economische agenda voor het landelijk gebied."
- Federatie Welstand, 15-12-2006, persbericht, "Rijk gaat oude landschappen beschermen".
- H&Sadvisers, september 2005, "Vitaal platteland, vitale kleine kernen, Evaluatie in het kader van de Nota Ruimte."
- Innovatienetwerk, december 2006, "Schone lei, Voor een toekomst van mogelijkheden".
- KvK Rivierengebied: "Bedrijvigheid in het buitengebied: Buitensporig of buitengewoon? Visie van de KvK Rivierenland op het ruimtelijk beleid bij bestaande en nieuwe bedrijvigheid in het buitengebied"
- KvK Utrecht, 2005: "Markt en zorg. Notitie over de groeiende marktwerking in de zorg en de relatie met de Kamer van Koophandel".
- KvK Utrecht, juni 2005, "Een onderzoek naar realisatie en invulling van nieuwe economische dragers in het buitengebied".
- LEI, 2004, "Langetermijnperspectieven voor de landbouw in de provincie Noord-Holland; een doorkijk van 2004 naar 2015".
- Ministerie van EZ, Projectdirectie Vergunningen, "Wat ruist daar in het struikgewas?"
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mei 2006, "Agenda voor een vitaal platteland. Meerjarenprogramma 2007-2013 (MJP 2)"
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mei 2006, "Agenda voor een vitaal platteland. Visie, Inspelen op veranderingen."
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van VROM, juni 2006, "Handreiking kwaliteit landschap voor provincies en gemeenten."
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 14 november 2006, "Programmadocument Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP)2, 2007-2013 voor Nederland".
- MNP, 2006, "Verrommeling in beeld. Kaartbeelden van storende elementen in het Nederlandse landschap".
- MNP, september 2006, "Natuurbalans 2006"
- NAI-uitgevers, 2006, "Stad noch land, De Ruimtelijke ontordening van Nederland"
- NAI-uitgevers, 2006, "Krimp en ruimte. Bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid"
- Nederlands Dagblad, 220107, "Stedeling vindt platteland."
- Nederlands Dagblad, 250107, "De Boer kan geld verdienen aan de wandelaar"
- Nieuwe Oogst, 19 augustus 2006, "Stille revolutie op het platteland. Er is een schreeuwende behoefte aan organisatie".
- Nieuwe Oogst, 27 januari 2007, Boer moet plek verdienen. Druk op ruimte landelijk gebied wordt groter".
- NIRO/de Volkskrant, 2002, "Parkstad Nederland. Stad wordt land wordt stad"
- NRC-Handelsblad, 31 januari 2007, "Afscheid van de koeien"
- NRC-Handelsblad, 3/4 februari 2007, "Afslagje hier, baantje daar. Gesprek met rijksbouwmeester Mels Crouwel over de 'verrommeling van Nederland'".
- OASE, maart 2005, "Plattelandseconomie, en zoektocht naar nieuwe economische dragers en concrete kwaliteit"
- Ploeg, van der, J.D. (Red.) juni 2002, "Kleurrijk Platteland. Zicht op een nieuwe land- en tuinbouw".

Provincie Flevoland en Regio Randstad, november 2005, "Randstedelijk Platteland"

Provincie Noord-Holland, 2006, "Provinciaal Meerjaren Programma ILG. (zowel concept- als definitieve versie)"

Provincie Noord-Holland, september 2006, "Beleidskader Landschap en cultuurhistorie Noord-Holland".

Provincie Noord-Holland, november 2004, "Ontwerp Landbouw- en visserijagenda 2004-2007, Ruimte voor duurzaam ondernemen".

RABO-Bank Nederland, juni 2005, "Visie op provinciale dynamiek 2005. Focus op economie en duurzaamheid in de Nederlandse regio's".

Rougeur C. en anderen, Nederlands Dagblad, 050707, "Behoud platteland eist een actieve provincie".

RPB (NAI-uitgevers) 2004, "Tussenland."

SCP, januari 2006, "Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken".

SCP, mei 2006, "Leven zonder drukte"

SER-advies 5/12, 21-10-2005, "Kansen voor het platteland"

Stichting recreatie Kennis- en Innovatiecentrum, 2006, "Een tien voor plattelandstoerisme"

Veerman, C.P. 15-12-2006, referaat tijdens het minisymposium "Landbouw verbindend voor Europa?".

VROM-Raad, oktober 2004, advies 042, "Meerwerk, advies over de landbouw en het landelijk gebied in ruimtelijk perspectief".

VROM-Raad, oktober 2006, advies 055, "Groeten uit Holland. Advies over vrije tijd, toerisme en ruimtelijke kwaliteit"

Vuijsje H. in Ruimte in Debat 01/2006, RPB, "De toekomst van het Nederlandse cultuurlandschap: meer duidelijkheid gevraagd"

Wageningen UR, januari 2007, "Ruimte in regels. Multifunctionele landbouw en gemeentelijke regelgeving".